

Kleioskoop

Wiel Lenders

De historische film

14

- *Kundig en kritisch omgaan met elektronische media heeft meer te maken met cultuur dan met techniek.*
- *Leerlingen moeten niet alleen leren omgaan met geschreven taal maar ook met beeldmateriaal en audiovisuele taal.*

Het vorig jaar organiseerde de Raad voor Cultuur in het Amsterdamse Paradiso een landelijk debat, met als doel de discussie over media-educatie te verbreden. Sprekers en genodigden waren afkomstig uit kringen van onderwijs, cultuur, wetenschap, politiek, overheid en bedrijfsleven. Het debat werd gedragen door de twee statements hiernaast. Zonder enige amendering zouden deze deviezen overgenomen kunnen worden in een pleitrede voor een vaste plaats van de film in het geschiedenis-onderwijs.

Hiervoor zijn meerdere argumenten aan te voeren. De belangrijkste is, dat de huidige generatie leerlingen opgroeit in een wereld met een overvloed aan audiovisuele media. Deze media worden door grote delen van de bevolking betrouwbaar geacht en massaal geconsumeerd. Vooral de historische speelfilms bepalen voor een belangrijk deel de voorstelling die miljoenen hebben van personen, gebeurtenissen en tijdvakken. Columbus zullen velen zich moeilijk anders kunnen voorstellen dan met het hoofd van Gérard Depardieu. Sissi is Romy Schneider en de Duitse concentratiekampen kunnen er niet anders hebben uitgezien als in *Schindler's List*. En kan men zich het Italiaanse fascisme nog indenken zonder de beelden van *Una Giornata Particolare*?

Visuele geschiedenis levert, zo betogen de mediahistorici C. Vos en F. van Vree, een fascinerende illusie van de historische werkelijkheid, die een nauwelijks te evenaren zeggingskracht heeft.

In dit licht is het verbazingwekkend dat de verbeelding van het verleden in de historische speelfilm voor een groot deel plaatsvindt buiten de professionele geschiedwetenschap en het geschiedenisonderwijs. Toch zijn er de afgelopen decennia enkele belangrijke stappen gezet die de speelfilm dichterbij de wetenschappelijke en educatieve instellingen hebben gebracht. In de jaren zeventig werden door enkele historici en vakdidactici de grondslagen gelegd voor een speciale filmdidactiek voor het schoolvak geschiedenis. Het ging daarbij enerzijds om 'filmvaardigheden' die leerlingen dienden te beheersen en anderzijds om formules waarmee docenten speelfilms op geschiktheid voor het geschiedenis-onderwijs konden beoordelen.

Hoe baanbrekend en veelbelovend dit werk ook is geweest, het bewegende beeld in het algemeen en de speelfilm in het bijzonder heeft in het geschiedenislokaal nog steeds niet de plaats gekregen die het verdient. Leraren- en academische opleidingen geschiedenis zijn nog steeds zeer tekst-georiënteerd. Dit heeft als gevolg dat het audiovisuele materiaal in geschiedenislessen vaak alleen maar gebruikt wordt als een illustratie of kleine verdieping van de behandelde stof of als een aardigheid voor de afwisseling.

Het indelen van historische films

Voor een goed begrip van de problematiek is het allereerst noodzakelijk om films vanuit geschiedwetenschappelijk en onderwijskundig standpunt te rubriceren.

Wiel Lenders was tot voor kort studie-leider aan de Lerarenopleiding VO te Nijmegen en is nu directeur van het Bevrijdingsmuseum 1944 in Groesbeek.

• *Geschiedeniswetenschappelijk*

Ten aanzien van deze rubricering steunen we op de klassieke indeling van K. Fledelius en L. Dalhuisen, hiernaast grafisch weergegeven.

De horizontale 180 graden-as verbeeldt de historische werkelijkheid. Links staat de fictie en rechts de non-fictie. Naarmate we verder van de as omhoog geraken, komen we verder van de historische werkelijkheid af te staan. Opvallend is in deze grafische voorstelling, dat zowel fictie- als non-fictiefilms gelijkelijk grenzen aan die werkelijkheidsas. Dit wijst erop, dat er volgens deze voorstelling geen eenzijdige nadruk meer wordt gelegd op het authenticiteitsgehalte van de beeld-documenten. Tot aan de jaren zeventig gebeurde dat wel, en dat leidde ertoe dat de speelfilm automatisch in de verdachte hoek terecht kwam.

Het schema gaat ervan uit dat beide genres interpretaties zijn van het verleden en aldus onderzoeks- of onderwijs- 'fähig'. De idee dat de speelfilm volledig tegengesteld is aan bijvoorbeeld de documentaire is geërodeerd; de antithese 'fictie of non-fictie' opgeheven.

• *Onderwijskundig*

De rubricering van films naar onderwijskundig uitgangspunt is tamelijk eenvoudig en alom bekend. Films kunnen in het geschiedenisonderwijs ingezet worden voor:

1. Het wekken van belangstelling,
2. Inleving,
3. Kennisoverdracht,
4. Vaardigheden en benaderingswijzen.

Deze indeling impliceert in zijn volgorde een opklimmende moeilijkheidsgraad.

Met de juiste intuïtie en neus voor het vak en voor de leerling weten we als docenten wel de juiste speelfilm te kiezen als het gaat om de categorie 1 en 2. Bij categorie 3 en zeker bij 4 ligt het daarentegen heel wat moeilijker.

De praktijk

Aan de hand van enkele voorbeelden van speelfilms worden hierna een aantal bestaande lesprocedures besproken, die doorgaans in de klas worden toegepast, om daarmee vervolgens het contrast duidelijk te maken met de nieuwe mogelijkheden in het Studiehuis.

De opzet is in telegramstijl en schema-

tisch weergegeven. In de praktijk zijn natuurlijk vele mengvormen mogelijk. Gelet op de nieuwe examenprogramma's Geschiedenis en Staatsinrichting in de Tweede Fase, waarin een adequaat evenwicht tot stand is gebracht tussen enerzijds kennisoverdracht en anderzijds actieve kennisverwerving, is dat zelfs wenselijk.

Lesprocedure 1: Mededelend-Aanbiedend

De film *Apocalypse Now*.

Aanpak:

- Docentgericht.
- Kennisoverdracht staat voorop.
- Ter illustratie of verdieping van de leerstof; de leerlingen beschikken al over enige voorkennis.
- Passend bij Tweede Fase-subdomein 'Internationale betrekkingen en oorlogvoering'.

Docent laat fragmenten zien of de film in zijn geheel. Hij geeft vooraf of tussen de fragmenten door toelichting.

Inhoudselementen die aan de orde worden gesteld:

- Materieel overwicht Amerikanen.
- Psychologische oorlogvoering (muziek van Wagner).
- Oorlogsleed burgers en militairen.
- Grootste verliezen onder zwarte militairen.
- Californische surfcultuur overgeheveld naar Vietnam.
- Het ondergeschikt maken van de Vietnamese cultuur aan de Amerikaanse waarden en normen.

Overigens: deze film zou zich ook uitstekend lenen om vaardigheden en

benaderingswijzen te oefenen (zie hiervoor *Geschiedenis in de Klas*, no. 28, jrg. 9 1988).

Lesprocedure 2: Geleid-Ontdekkend

De film *Daens*.

Aanpak:

- Leerlinggericht.
- Bedoeld om vaardigheden en benaderingswijzen te oefenen.
- De leerlingen beschikken al over enige voorkennis.
- Passend bij Tweede Fase-subdomein 'Levensonderhoud en sociale verhoudingen'.

De docent laat fragmenten zien of de film in zijn geheel. Hij formuleert voor de leerlingen de volgende kijkopdrachten:

- Lijken de hoofdpersonen je realistisch?
- Welk beeld geeft de film over de burgerij?
- Welk beeld geeft de film over de arbeiders?
- Welk beeld geeft de film over de R.K. kerk?
- Worden bepaalde personen geheroïseerd?
- Welke visie heeft de regisseur?

Overigens: deze film zou zich ook uitstekend lenen om kennisoverdracht te oefenen.

Lesprocedure 3: Zelfontdekkend (Zelfstandig lerend)

De in het Studiehuis geboden perspectieven van zelfstandig leren en media-

Geraadpleegde literatuur

M.C. Carnes (ed.), *Past Imperfect. History according to the movies* (New York 1995).

L.G. Dalhuisen, 'Film als historische bron in het geschiedenisonderwijs', in: L.G. Dalhuisen e.a. (red.), *Geschiedenis op school* dl. 2 (Groningen 1983) 185-212).

K. Fledelius e.a. (red.), *History and the Audiovisual Media* (Kopenhagen 1979).

'Kleioskoop', o.a. *Kleio* no. 4, 1995 (pp. 29-35) en no. 7, 1995 (pp. 18-25).

Speelfilm en geschiedenis, het gebruik en de studie van speelfilm in historisch onderzoek en onderwijs (Vereniging Geschiedenis, Beeld en Geluid, Amsterdam 1989).

C. Vos, *Het verleden in bewegend beeld. Een inleiding in de analyse van audiovisueel materiaal* (Houten 1991).

F. van Vree, 'De kolonisatie van de historische verbeelding', in: *Groniek* nr. 121, jrg. 26, 1993 (51-65).

gebruik geven nieuwe kansen aan het gebruik van de historische speelfilm in het geschiedenisonderwijs. In alle onderdelen van het examen-dossier (toetsing, praktische opdrachten, profielwerkstuk en handelingsdeel) kan de film aan de orde worden gesteld. De zelfontdekkende procedure kan, naast de reguliere verwerking in de toetsing, als volgt in de praktijk worden gebracht:

1. *De praktische opdrachten (afhankelijk van de omvang van het historisch onderzoek; zie examenregeling)*
Voorbeeld: de leerling schrijft zelf een recensie van een historische speelfilm. Een praktische opdracht heeft in het schoolexamen een omvang van 10 tot 20 uur; dus dat moet kunnen. De leerling maakt hierbij gebruik van informatie- en communicatietechnologie (bijv. cd-rom of Internet).

Voorbeeld van een recensie (toe te snijden op hoofd- en deelvragen of hypothese(n):

– Algemene informatie over de film: o.a. regie, soort film (speelfilm / compilatie, etc.).

- Beschrijving maatschappelijke context van tijdvak waarin film werd gemaakt.
- Totstandkoming idee (bijv. voortgekomen uit literair of historisch medium?).
- Korte beschrijving van de inhoud van de film.
- Beoordeling van de film op de historische juistheid: overeenkomst geschiedschrijving en film, de waarden die worden uitgedragen, betrouwbaarheid, etcetera.
- Geraadpleegde literatuur.

2. Profielwerkstuk

De leerling vergelijkt enkele speelfilms over hetzelfde onderwerp.

Voorbeeld: Vietnam.

Vergelijking *Apocalypse Now*, *The Deerhunter* en *Born on the fourth of july*.

Bij deze vergelijking worden enkele boeken betrokken, zoals *Dispatches* van Michael Herr, *Heart of Darkness* van Joseph Conrad, het autobiografische werk van Ron Kovic en een van de vele documentaires over Vietnam. De combinatie dient gezocht worden met een of meerdere vakken.

3. Handelingsdeel.

Voorbeeld: de leerling bezoekt in het kader van zijn onderzoekopdracht de voortreffelijke bibliotheek van het Nederlands Filmmuseum in Amsterdam.

Het analyseschema hiernaast is met kleine aanpassingen met oog op de doelgroep, leraren, overgenomen van Wiel Lenders, die het maakte voor een studieopdracht aan studenten.

Bronnen: L.G. Dalhuisen, 'Film als historische bron in het geschiedenisonderwijs', in: *Geschiedenis op school* deel 2' (Groningen 1983) 186-209;
C. Vos, 'Het verleden in beeld' (Houten 1991) 106-109.

Analyseschema voor historische films

1. Zoek de volgende algemene informatie over de film op:
 - a. Titel
 - b. Jaar/plaats van productie
 - c. Regie
 - d. Skript
 - e. Muziek
 - f. Belangrijke rollen
 - g. Duur
 - h. Soort film: documentaire/speelfilm/compilatie
2. Geef een korte schets van de algemene maatschappelijke context van het tijdvak waarin de film gemaakt werd:
 - a. Welke issues beheersen het tijdvak?
 - b. Welke strijdpunten maken deel uit van de publieke agenda?
 - c. Kenschets het mentale klimaat.
3. Hoe kwam het idee tot stand?
 - a. Afkomstig uit de literatuur?
 - b. Wie bracht het in?
 - c. Sluit het aan bij de bovenstaande algemene maatschappelijke context?
4. Geef een beschrijving van de inhoud van de film.

Daarbij is het van belang in elk geval die delen van de film die voor het geschiedsonderwijs het meest interessant zijn, uitvoerig te beschrijven en eventueel essentiële uitspraken uit de film letterlijk te noteren.

Plaats het onderwerp van de film in de algemene historische context van het tijdvak waarin het verhaal speelt.
5. Beoordeel de film op historische juistheid. Let daarbij op de volgende zaken.
 - a. Welke informatie verstrekt de film over het betrokken onderwerp?
 - b. Komt de inhoud in grote trekken overeen met wat geschiedschrijvers over het onderwerp vertellen?
 - c. Wijkt de film er op onderdelen vanaf?
 - d. Wordt ten onrechte iets weggelaten dat misschien essentieel is voor een goed begrip van het onderwerp?
 - e. Welke interpretatie geeft de filmmaker? Wat ligt (vermoedelijk) aan die interpretatie ten gronde?
 - f. Wat beoogde(n) de maker(s) van de film?
 - g. Zijn er gegevens beschikbaar om de vraag te beantwoorden in hoeverre het doel is bereikt?
 - h. Welke waarden worden door de film uitgedragen?
 - i. De betrouwbaarheid van een documentaire/compilatie:
 - Wordt er gebruik gemaakt van gereconstrueerde scènes zonder dit te melden?
 - Suggereert het commentaar of geluid iets anders dan wat er te zien is?
 - Wordt bepaalde informatie die wel bij het onderwerp hoort niet gegeven, waardoor er een onjuist beeld ontstaat?
 - Wordt het authentieke beeld of geluid geweld aangedaan?
 - Worden beelden die niets met elkaar te maken hebben in een nieuw verband met elkaar gecombineerd?
 - Worden oude journaalfragmenten als nieuwe gebruikt?
 - Worden fragmenten uit speelfilms als authentiek materiaal gepresenteerd?
 - Wordt er misbruik gemaakt van de mogelijkheid eigen commentaar over het oorspronkelijk geluid heen te spreken?
 - j. De betrouwbaarheid van een speelfilm:
 - Heeft de maker bepaalde informatie (vermoedelijk) niet uit de bronnen kunnen halen en noodgedwongen moeten verzinnen?
 - Heeft het de maker aan geld en/of goede wil ontbroken om de beschikbare bronnen te raadplegen?
 - Heeft de maker misschien met het doel om meer publiek te trekken het geschiedverhaal op een of meer punten gewijzigd?
 - Heeft de maker misschien op grond van vooroordelen een onjuist beeld van het verleden gevormd?
 - Heeft de maker misschien uit propagandistische overwegingen het verleden anders voorgesteld dan het vermoedelijk was?
 - Heeft de maker zich schuldig gemaakt aan anachronismen?
6. De didactische kwaliteiten:
 - a. Is de film geschikt voor het wekken van belangstelling, het inleven in een periode uit het verleden of voor kennisoverdracht? Voor welk schooltype/welke klas?
 - b. Is de film geschikt voor het oefenen van vaardigheden? Welke?
 - c. Is de film geschikt voor het bijbrengen van een bepaalde houding? Welke?
 - d. Bedenk hoe je ermee omgaat in de les of daarbuiten.

Tips voor film-onderzoek door leerlingen

Literatuur

M.C. Carnes, *Past imperfect. History according to the movies* (New York 1995).
J. Guldentops, *Internet en geschiedenis* (Leuven/Amersfoort 1996).
R. Hofman, *Beste films aller tijden* (Haarlem 1993).
R. Hofman, *Speelfilmencyclopedie* (Haarlem 1992).
B. Hogenkamp, *Klassieke propagandafilms* (Amsterdam 1995).
J.H.Th. Jansen e.a., *Nederland 1940-1945 in filmdocumenten* (Amsterdam 1995).

Diverse nummers van *Geschiedenis in de klas* (vanaf de eerste jaargangen).
Diverse nummers van *Kleio* (rubriek 'Kleioskoop', sedert 1995).
VPRO-gids (zie wekelijkse rubriek 'Geschiedenis & Politiek').
De historische speelfilm krijgt veel aandacht in de methoden *Sprekend Verleden* en *Toen voor Straks*.

Instellingen

Nederlands Audiovisueel Archief te Hilversum.
Nederlands Filmmuseum te Amsterdam.
Teleac NOT te Hilversum.

Multimedia

CD-ROM: *Cinemanía 98*.

INTERNET: (met dank aan Marion de Graaff, Bibliotheek Nederlands Filmmuseum), een kleine selectie:

Library of Congress
<http://lcweb.loc.gov/homepage/1chp.html>
filmafd. : <http://lcweb.loc.gov/film>

CineMedia Databases
<http://www.afionline.org/>

Universal Studio
<http://univstudios.com/universal.html>

Berlijn Festival
<http://filmfest-berlin.de>

Tijdschrift Bright Lights
<http://www.crl.com/~gsamel/bright.html>

American Film Institute
<http://www.afionline.org>

London International Film School
<http://tecc.co.uk/lifs/index.html>

Nederlands Filmmuseum!
<http://www.dds.nl/~nfm/index.html>